

SKÚMANIE JAZYKA LITERÁRNEHO DIELA V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Juraj Vaňko

*Univerzita Jánoša Selyeho v Komárne, Pedagogická fakulta,
Bratislavská cesta 3322, Komárno
E-mail: vankoj@ujvs.sk*

VAŇKO, J. (2022): Research on the Language of Literary Works in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 588 – 606.

Abstract: The issue of the language of a literary work was at the center of attention of the Slovenská reč journal from the very beginning of its existence. It was related to the efforts of the editors to establish the standard of literary Slovak and increase its culture in practice, with a special emphasis on the culture and purity of the language of literature. Therefore, the contributions about the language of the literary works of Slovak writers are mainly published in the years 1932-1939, i.e. in the period of the peak of the purist focus of the journal, clearly of a language-critical nature: they point out language errors, especially Bohemisms in the analyzed literary texts. After 1945, when Slovenská reč as a journal for the Slovak language research definitively abandoned the position of purism, contributions about the language of a literary work are oriented towards a functional analysis and interpretation of the language of a literary text.

Keywords: language, literary work, literary language, purism, critical analysis, interpretation.

Článok v skratke:

- Jazyku literárneho diela sa v časopise Slovenská reč začala venovať pozornosť hneď od prvého čísla, čo súviselo so snahou redakcie ustaľovať normu spisovnej slovenčiny a zvyšovať jej kultúru v praxi s osobitným dôrazom na kultúru a čistotu jazyka krásnej literatúry.
- Od založenia časopisu v r. 1932 zhruba do konca 2. svetovej vojny prevažujú kritické rozbor jazyka literárnych diel s dôrazom na jazykové chyby, hlavne bohemizmy v literárnom texte.
- Po roku 1945, keď Slovenská reč ako časopis pre výskum slovenského jazyka definitívne opustila pozície purizmu, sa príspevky o jazyku literárneho diela orientujú na funkčnú analýzu a interpretáciu jazyka literárneho textu, pri ktorej sa prihliada na súčinnosť jazykových prostriedkov s neязыkovými zložkami umeleckého textu vrátane spoločenského kontextu jeho vzniku a fungovania.

1. ÚVOD

Skúmanie jazyka literárneho diela je v lingvistike motivované a odôvodnené tým, že literárne dielo je z hľadiska svojej výstavby i so zreteľom na svoje pôsobenie viazané na jazyk. Jazyk je v ňom prostriedkom tvorby aj médiom, pomocou ktorého sa realizuje jeho príjem. Nejde však o mŕtvy hmotný prostriedok, ktorý sa „oživuje“ až v umeleckom texte, ale o prostriedok, ktorý žije v komunikačnej činnosti ľudí, a na ňu sa navrstvuje estetická tvorivá aktivita vyúsťujúca v literárnom diele. Jazyk

teda okrem toho, že referuje o reálnom svete, je aj nástrojom ľudskej imaginácie, umeleckej predstavivosti, obrazotvornosti. Aj to je dôvod, prečo sa o jazyk literárneho diela zaujíma aj jazykoveda, aj literárna veda.

Cieľom tohto príspevku je referovať o problematike jazyka slovenských literárnych diel, prezentovanej na stránkach časopisu Slovenská reč (ďalej SR) počas jeho 90-ročnej existencie. V rámci tohto časového úseku sa nám vzhľadom na postoj redakcie SR k otázke jazyka literárneho diela, ako aj na postup spracovania tejto problematiky črtajú dve obdobia: prvé, od založenia Slovenskej reči v r. 1932 zhruba do konca 2. svetovej vojny (v tomto období možno ešte vymedziť časový úsek 1932 – 1939, keď v programe SR jednoznačne dominoval purizmus), a druhé – od r. 1945 do súčasnosti. Obidve obdobia pritom tesne súvisia s hlavnými zámermi redakcie vrátane postupov ich realizácie.

2. JAZYKOVÉ ROZBORY LITERÁRNÝCH DIEL (1932 – 1945)

Pre prvé obdobie, najmä pre prvých sedem ročníkov SR (1932 – 1939), bolo charakteristické dôsledne puristické a v jeho rámci hlavne protičesky puristické zameranie časopisu, odôvodňované obranou a ochranou rýdzosti slovenčiny hlavne pred vplyvmi češtiny. V príspevkoch o jazyku literárneho diela sa táto očistná úloha SR prejavovala v kritickom rozbere jazyka literárnych diel s dôrazom na jazykové chyby, hlavne bohemizmy v literárnom texte. Pre toto obdobie je zároveň charakteristické, že jazyk literárneho diela sa vnímal ako forma, resp. redukoval sa na číry prostriedok spisovateľovej tvorivej činnosti.

Po 2. svetovej vojne sa SR ako „časopis pre otázky jazykovej kultúry“ (podtitul SR v rokoch 1946 – 1949/1950) zamerával hlavne na skúmanie súčasného stavu spisovnej slovenčiny, na odhaľovanie jej vnútornej stavby a na sledovanie jazykovej praxe vrátane posudzovania jazykových prejavov z funkčného hľadiska (úvodník, 1946, s. 4).

Aktuálny podtitul SR („časopis pre výskum slovenského jazyka“) zahŕňa širokú škálu otázok lingvistickej slovakistiky vrátane komparatívnych a interdisciplinárnych aspektov. Purizmus ako niekdajšia hlavná ideová línia SR (najmä v rokoch 1932 – 1939) sa z programu tohto vedeckého časopisu vytratil. V tejto novej klíme sa príspevky o jazyku literárneho diela orientujú na funkčnú analýzu a interpretáciu jazyka literárneho textu, pri ktorej sa prihliada na súčinnosť jazykových prostriedkov s nejazykovými zložkami umeleckého textu vrátane spoločenského kontextu jeho vzniku a fungovania. Literárne dielo sa chápe ako jazykový umelecký výtvor. Zároveň však treba dodať, že zhruba od roku 2000 počet príspevkov o jazyku literárnych diel klesá (pozri o tom ďalej).

Jazyku literárneho diela sa v časopise Slovenská reč začala venovať pozornosť hneď od prvého čísla, čo súviselo so snahou redakcie ustáľovať normu spi-

sovnej slovenčiny (používali sa aj označenia *literárna slovenčina*, *literárna reč*; *literárna výslovnosť*, *literárne slovo*) a zvyšovať jej kultúru v praxi. Na tento cieľ bola vytvorená rubrika s názvom *Slovenčina vo verejnom živote* a v jej rámci sa publikovali aj jazykové rozborové diel slovenských spisovateľov, nakladateľských publikácií, umeleckých prekladov a pod. Autor úvodného článku *Spisovatelja a slovenčina* s iniciálkami P. J. (podľa všetkého je to Rudo Uhlár) (1932/1933, s. 19 – 23) pod jazykovými rozborami myslí „cieľavedomú, prospešnú, prepotrebnú a dobre mierenú kritiku tlačenej slovenskej knihy“ (s. 21). P. J. poukazuje na to, že v publikáciách slovenských spisovateľov sa vyskytuje veľa lexikálnych, syntaktických, tvaroslovných a hláskoslovných chýb a najlepšou cestou, ako ich odstrániť, bude na ne upozorniť v Slovenskej reči, kde autor „podľa potreby“ dostane aj „odborné vysvetlenie“ (s. 22).

Jazykovoedukačné či jazykovonápravné zacielenie práce redakcie SR je napokon explicitne obsiahnuté aj v tejto výpovedi autora P. J.: „Aby vývin spisovnej reči bol racionálnejší, treba ho usmerňovať, a to predovšetkým pri jazyku, ktorý je v prudkom vývine“ (s. 19). A autor ďalej pokračuje: „Tu treba istého regulátora, spoľahlivej kritiky“ (s. 19).

V nasledujúcom čísle v tej istej rubrike bráni spisovateľov Jozef Cíger-Hronský (1932/1933, s. 42 – 44), upozorňujúc na to, že pri kritickom posudzovaní jazyka spisovateľov nemožno ignorovať živú reč, frazeológiu a „akú-takú estetickú stránku reči“ (s. 42). V súvislosti s „ratovaním slovenčiny“ J. C. Hronský kladie aj rečnícku otázku „kto za posledných desať rokov doniesol viac do chalupy, či spisovatelja alebo veda a kritika, ktorá je len vtedy oprávnená, ak je tvorivá“ (s. 42). Zároveň sa priamo či nepriamo pýta aj „vedeckých regulátorov“, či urobili dosť pre to, aby spisovatelia mohli byť prichystaní na „formálnu stránku tvorby“ (s. 42). Jazyk literárneho diela sa totiž zjednodušene chápal ako jeho forma. V súvisi s teóriou spisovnej slovenčiny presadzovanej v Slovenskej reči, aby sa spisovatelia orientovali na ľudovú reč, J. C. Hronský kladie otázku, „či postačila na to pre dnešné požiadavky ľudová reč tu taká, tu onaká, niekoľko časopisov s nedôslednými korektúrami, Czambelova rukoväť a dosť“ (s. 42).

V ďalšom ročníku v článku *Spisovatelja a slovenčina* Rudo Uhlár (1933/1934, s. 59 – 61) vyjadruje niekoľko kritických poznámok k jazyku Jégého románu *Svätopluk* (1928). Pripomína, že spisovatelia sú nositeľmi jazykovej kultúry a každý spisovateľ by mal mať „isté rečové znalosti“, a ak nie, „má si ch doplniť“ (s. 59). V Jégého románe R. Uhlár objavil dosť veľa hláskoslovných, tvaroslovných a syntaktických chýb a pritom v závere článku poznamenáva, že pokiaľ ide o jazyk, Jégé patrí k našim najlepším spisovateľom. Vybral si ho preto, aby ukázal, že niekedy „aj dobrý autor schybí“ (s. 60). Z hláskoslovných chýb Uhlár uvádza napr. *barbarsky* namiesto *barbarský*, **zdalo* : *zdalo*, **hodvabný* : *hodvábny*, **rozevrely* : *rozovrely*,

*uzemčistý : *územčistý*... Viac chýb zisťuje v tvarosloví: *rada Kojatových člnov* namiesto *rad Kojatových člnov*, *knieža je *zdravé* : *knieža je zdravý*, *hladkala *knieža-ti hlavu* : *hladkala kniežaťu hlavu*. Zo syntaktických chýb uvádza nesprávne používanie záporového genitívu „tam, kde ho netreba“ (s. 60): *že Mojslavovi nedodrží sľubu* namiesto *nedodrží sľub*, *nemáš *pravdy* : *nemáš pravdu*, *nemenil tak ľahko *svojich citov* : *nemenil tak ľahko svoje city*.

Oveľa ostrejšiu kritiku napísal R. Uhlár (1933/1934, s. 116 – 119) na román vtedy mladého spisovateľa Petra Jilemnického *Pole neorané*, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Družstevní práce r. 1932 v Prahe. R. Uhlár píše, že Jilemnického román má 374 strán „a na každej stránke je priemerne 3 – 8 očividných rečových chýb, kazov, syntaktických barbarizmov... Čitateľ musí pri jej čítaní priemerne 2000 ráz preglgnúť sliny, ako keď ide po ceste a potkne sa o ostrý kameň“ (s. 116). Keďže P. Jilemnický bol po slovensky píšuci Čech, je celkom prirodzené, že v texte jeho románu bolo veľa bohemizmov, a to nielen lexikálnych, ale aj hláskoslovných, morfológických a syntaktických. Z prvých 35 strán románu *Pole neorané* R. Uhlár uvádza napr. tieto hláskoslovné chyby (v kvantite): **zdálo sa* : *zdalo sa*, **marné* : *márne*; **modlíkal* : *modlíkal*, **uctivá* : *úctivá* a pod. V tvarosloví sú to chyby v rode a čísle: **na frontách* : *na frontoch*, **invalida* : *invalid*, **z Rakús* : *z Rakúska*; nesprávne pádové koncovky: **s krúžky* : *s krúžkami*, **o mieru* : *o mieri*, *pri každom *šelestu* : *pri každom šeleste* a pod. Najkrikľavejšie chyby v Jilemnického texte nachádza V. Uhlár v lexike a vo väzbách: **ohnište* : *ohnisko*, *z *ozlatených komínov* : *z pozlátených komínov*; **k súdu pride* : *pride na súd*, *vrástli *v zem* : *vrástli do zeme*, **u čerta* : *do čerta* a pod. Množstvo jazykových chýb (nielen v Jilemnického texte) upozorňuje však aj na iný problém – a tým bol v tom čase nedostatok kvalitných editorov a korektorov.

V 2. ročníku (1933/1934) hneď v prvom čísle sa otvára rubrika s názvom *Nové knihy*, ktorá okrem recenzií pôvodných slovenských literárnych prác prináša aj recenzie prekladov zahraničnej beletrie. Aj v tejto rubrike sa však posudzovanie pôvodných či preložených literárnych diel zväčša obmedzuje na kritický jazykový rozbor literárneho textu.

2.1. VSTUP HENRICHA BARTEKA DO HODNOTENIA JAZYKA SPISOVATEĽOV

Jazyku literárnych diel sa od 2. ročníka SR venoval aj jej zodpovedný redaktor Henrich Bartek. V rubrike *Nové knihy* (1933/1934, s. 85 – 88) uverejňuje recenziu básnickej zbierky Jána Smreka *Iba oči* (Vydal L. Mazáč. Praha 1933. Strán 89), v ktorej chváli rytmiku jeho veršov, pekný jazyk a bohatú básnickú obraznosť, ale zároveň mu vyčíta niekoľko chýb v hláskosloví, lexike a v syntaxi.

Zásadné postoje aj k hodnoteniu jazyka slovenských literárnych diel však H. Bartek vyjadril v úvodnom článku 2. ročníka (1933/1934, s. 1 – 16) *O správnosti*

jazykovej. Zdôrazňuje, že pri zisťovaní „správnosti jazykovej“ treba vychádzať z poznania terajšieho stavu spisovného jazyka a až potom upozorňovať „na nesprávnosti“ (s. 6). Za najdôležitejší činiteľ v bežnom spisovnom úze pokladá jazykový cit, ktorý „temer sám udáva smernice, ktorými sa spravujú spisovatelia a ľudia, hovoriaci spisovnou slovenčinou“ (s. 6). Ďalej však poznamenáva, že jazykový cit je individuálnou vlastnosťou, preto nemôže byť jedinou spoľahlivou oporou pri zisťovaní jazykovej správnosti. Odvolávať sa na jazykový cit môžeme iba vtedy, „ak ním zistené jazykové faktá zhodujú sa s dobrým spisovným úzom a s ľudovou rečou“ (s. 6 – 7). Na toto konštatovanie nadväzujú nasledujúce otázky: „Ale čo je dobrý spisovný úzus? Je to reč našich najlepších súčasných spisovateľov? Môžeme vyhlásiť za vzorec slovenčinu Kukučínovu, Vajanského, Tajovského, Milka Urbana, J. C. Hronského, Tida Gašpara, Jégého a ostatných terajších spisovateľov? Alebo azda v reči Kalinčiakovej, Štúrovej, Sládkovičovej, Hurbanovej máme vidieť vzor, ktorý treba nasledovať? Písali a píšú naši prozaikovia a básnici tak, že proti ich reči nemožno nič namietat? Má dobrý autor vo všetkom správnu reč? Vari netreba uvádzať príklady, že aj u dobrých autorov stretáme sa s chybnými slovami a väzbami, že ani ich reč nie je vo všetkom bez chýb. Teda čo je vlastne dobrý jazykový úzus, čo je dobrý autor?“ (s. 7). Pri odpovedi na túto otázku sa H. Bartek odvoláva na Václava Ertla, českého jazykovedca a vtedajšieho redaktora časopisu *Naše řeč*, podľa ktorého dobrý autor je iba abstraktným ideálom a správny spisovný úzus sa abstrahuje z reči dobrých spisovateľov. Pri zisťovaní „jazykovej správnosti“ Bartek okrem jazykového citu a „správneho spisovného úzu“ zdôrazňoval aj úlohu ľudovej reči, najmä jej syntaxe, ktorá je podľa neho jednotná na celom Slovensku a tvorí základ spisovného jazyka. Preto spisovná reč nesmie prerušiť spojivá so živou rečou.

V tom istom ročníku sa v rubrike *Nové knihy* objavuje jeho recenzia (autorstvo uvádzal iniciálkami H. B.) zbierky Jána R. Poničana *Angara* (Vydal Dav 1934) (1933/1935, s. 141 – 142), ktorú tento predstaviteľ proletárskej poézie napísal po návrate zo Sovietskeho zväzu r. 1931. V úvode Bartek píše, že jeho zámerom nie je posudzovať obsah zbierky, ale jej jazyk, no napokon prostredníctvom rozboru jazyka zbierky sa dostal k veľmi zaujímavému a výstižnému hodnoteniu aj jej obsahu a estetickej stránky. Čo sa týka jazykových chýb, Bartek upozorňuje najmä na nesprávnu interpunkciu a na pár ďalších chýb: „miesto *vetor* (str. 6) má byť *vietor*, miesto *v pozadí* (10) vari lepšie je *v úzadí*, m. *panenské* (polia 13) má byť *panenské*, priam strašný je genitív pl. *aút*“ (s. 142). H. Bartek však posudzovanie jazyka Poničanovej zbierky prepojoval s hodnotením jej estetického účinku, ktorému stojí v ceste schematismus básnikovho priamočiareho, politicky podfarbeného publicistického vyjadrovania. Pre H. Barteka neesteticky vyznievajú výrazy typu *triedny boj*, *kapitál*, *dneprostroj*, *sovchozy*, *kolchozy*, *kombajn* alebo *tarify*, *martinská deklarácia*, *autonómia*, *devalvácia* a pod. Bartek na záver konštatuje: „Poničanovej poézii

by len osožilo, keby bola úplne očistená od agitačnej terminológie. Ved' dobre možno napísať sociálny román bez terminológie socialistickej a možno tvoriť i verše silného sociálneho zafarbenia a nespomínať dneprostroje a sovchozy“ (s. 142). Hodnotením jazyka literárneho textu v súčinnosti s jeho obsahom a estetickou stránkou sa tento príspevok H. Barteka líši od predchádzajúcich rozborov literárnych diel zameraných, resp. obmedzených na kritiku ich jazyka, a tak nadobúda podstatné znaky klasickej analytickej recenzie literárneho diela.

Celkovo vo vstupe H. Barteka do recenzistiky vtedajšej slovenskej beletrie a najmä v spôsobe, ako pristupoval k posudzovaniu jazyka literárneho diela, t. j. že jazyk literárneho diela posudzoval so zreteľom na jeho funkciu v umeleckom texte, možno vidieť vplyv hlavných myšlienok Téz Pražského lingvistického krúžku, ku ktorým sa ako redaktor SR v 1. čísle 2. ročníka (1933/1934) v mene celej redakcie prihlásil. Na s. 7 píše: „Slovenskí filológovia mali by sa pridržať stanoviska Pražského lingvistického krúžku, ktorý v knižke ‚Spisovná čeština a jazyková kultúra‘ (na str. 245 a nasl.) presne stanovil ‚Obecné zásady pro kulturu jazyka‘.“ S najdôležitejšími myšlienkami Téz, týkajúcich sa hlavne kultúry spisovnej reči, však oboznamuje slovenskú jazykovednú verejnosť už v 1. ročníku (1932/1933, s. 124 – 126). V závere Bartek konštatuje: „Takto vyslovené základné požiadavky pražských lingvistov vyhovujú všetkým slovanským spisovným rečiam, teda aj slovenčine“ (s. 126). Ako je známe, v Tézach sa okrem orientácie na štruktúrnu jazykovedu kladie dôraz na funkčné chápanie jazyka, ktoré je charakteristickou vlastnosťou pražskej školy, čím ju odlišuje od iných štrukturalistických smerov. Jazyk sa teda chápe ako funkčný systém a každá jeho súčasť je posudzovaná podľa toho, akú funkciu v systéme zastáva. V tomto duchu koncipoval teóriu básnického jazyka aj významný český estetik Jan Mukařovský, o túto sa H. Bartek pri posudzovaní jazyka literárnych diel zaiste opieral.

H. Bartek (1933/1934, s. 211 – 212) v rubrike *Nové knihy* posudzuje básnickú zbierku J. Smreka *Básnik a žena* (1934), kde okrem pochvaly pravopisnej stránky vydania pripája niekoľko poznámok k jazykovým chybám. Kritické poznámky k jazyku literárnych textov boli totiž štandardom príspevkov jazykovedcov do tejto rubriky. H. Bartek okrem iného upozorňuje básnika, aby kvôli rýmu nemienil správnu pádovú koncovku za nesprávnu, nenáležitú, aby sa pridržal ustáleného spisovného úzu, napr. *pri poháre* namiesto *pri pohári*; **do extáze : do extázy*, nie *k boju síce*, ale *na boj síce*, slová *dráma*, *téma* sa skloňujú podľa vzoru *ryba*, preto nie *pre drama*, *tema*, ale *pre drámu*, *pre tému* a pod.

Celkovo hodnotenia literárnych diel H. Barteka v rubrike *Nové knihy* pôsobili zmierlivejším tónom v porovnaní s príspevkami R. Uhlára. Svedčí o tom napr. aj hodnotenie nového románu Petra Jilemnického *Kus cukru* (1935) (Bartek 1934/1935, s. 282 – 285). V porovnaní s Uhlárovou ostrou kritikou jazyka románu *Pole neorané* pred dvoch rokov toto posúdenie Jilemnického románu *Kus cukru* vyznieva oveľa

miernejšie. H. Bartek hneď v úvode poznamenáva, že v porovnaní s románom Pole neorané v románe Kus cukru badať snahu autora „po správnosti jazykovej“ (s. 282), hoci aj v tomto diele sa vyskytujú nedôslednosti, ktorým sa autor mohol vyhnúť. Bartek opätovne pripomína, že jazykovedci poukazujú v časopise Slovenská reč na jazykové chyby spisovateľov preto, „aby sa na nich mohli učiť iní“ (s. 282). Medzi viacerými jazykovými chybami opäť prevažujú bohemizmy, ktoré sa zavše vyskytujú popri náležitých spisovných výrazoch, napr. *barva* : *farba*, *kartáč* : *kefa*, *vterina* : *sekunda*, *dosavádna* : *doterajšia*, *lhal*, *lhala* : *luhal*, *luhala*, *vliv* : *vplyv*, *leze*, *polezete* : *lezie*, *poleziete*; *dbal poriadku* : *dbal o poriadok* a pod.

2.2. PRVÉ ŠTÚDIE O JAZYKU A ŠTÝLE LITERÁRNEHO DIELA

V 9. – 10. čísle 3. ročníka (1934/1935, s. 273 – 280) sa po prvýkrát objavuje štúdiá o jazyku a štýle literárneho diela. Jej autorom je Stanislav Mečiar a má názov *Prežitá reč u Vajanského, Kukučina a Hronského*, čo je útvar vo výstavbe prozaického textu známy v súčasnej štylistike a v teórii literatúry ako vnútorný monológ alebo vnútorná reč (postavy). Na základe ukážok z románov S. H. Vajanského *Suchá ratolesť*, M. Kukučina *Dom v stráni* a J. C. Hronského *Jozef Mak* autor naznačuje vývinový smer výrazových prostriedkov vnútorných monológov/vnútornej reči postáv spomenutých troch románov v časovom rozmedzí 50 rokov. Na záver konštatuje, že Vajanského román *Suchá ratolesť* bol v slovenskej románovej tvorbe prvý, kde sa objavujú pasáže „napísané v prežitej reči“, čím umelecky prevýšil vtedajšiu slovenskú prózu. „Kukučinov román *Dom v stráni* v hodnote prežitej reči prevyšuje *Suchú ratolesť* a Hronského *Jozef Mak* predstavuje prežitú reč s toľkou virtuozitou a pestrosťou, že vyniká v tom nad Vajanského a Kukučina“ (s. 274).

V 4. ročníku (1935/1936) sa objavuje prvá polemika o jazyku literárneho diela, presnejšie o jazyku poézie. Známy slovenský jazykovedec Ján Mihál publikoval článok *O rýmoch v slovenských veršoch* (1935/1936, s. 74 – 77), v ktorom síce uznáva, že básnický jazyk vzhľadom na svoje osobitosti sa nemusí vždy podrobovať spisovnej norme, ale zároveň zdôrazňuje, že slovenskí básnici by mali dodržiavať spisovný úzus v hláskosloví, tvarosloví, syntaxi a v lexike a že v slovenskej poézii by sa nemalo stať poetizmom to, „čo by v inom jazyku bolo barbarizmom“ (s. 74). Mihál neuznáva, „že by protištruktúrne složky mohli mať v poézii estetickú hodnotu“ (s. 74). Medzi viacerými príkladmi, ktoré hodnotí ako „lexikálne barbarizmy“, uvádza aj slovo *virtáši*, ktoré kvôli rýmu použil Laco Novomeský v najnovšom čísle *Elánu*, a pýta sa, či aj takáto deformácia spisovnej normy je správna.

Na tieto Mihálove postoje k básnickému jazyku reagoval v tom istom ročníku (1935/1936, s. 131 – 136) literárny vedec Klement Šimončíč príspevkom *Niekoľko polemických poznámok k článku J. Mihála O rýmoch v slovenských veršoch*. Svoju reakciu zasadzuje do širšieho kontextu, a to k vzťahu istej časti slovenských puristov

k básnickému jazyku. Šimončič zdôrazňuje, že kritika jazykových prejavov by mala vždy vychádzať z funkčného hľadiska, a pokiaľ ide o básnický jazyk, mala by prihliadať na estetickú funkciu, teda mala by to byť „v prvom rade kritika estetická“ (s. 131). V kritike jazykovedca by podľa neho nemali prevládať normatívne tendencie, čiže v záujme spisovnej normy by z básnického jazyka nemal odstraňovať to, „čo tvorí podstatnú súčasť básnickej štruktúry“ (s. 131).

V súvislosti so vzťahom istej časti slovenských puristov k teórii básnického jazyka K. Šimončič víta snahu H. Barteka prikloniť sa k Tézam Pražského lingvistického krúžku o básnickom jazyku. Odvoláva sa pritom na jednu z téz PLK, že totiž proti lexikálnemu purizmu treba postaviť požiadavku slovníkového bohatstva a štylistickej rozmanitosti. V podobnom duchu sa Tézy vyslovujú proti prílišnému purizmu aj v oblasti tvaroslovnia a syntaxe. Ako sme už spomenuli, hlavné myšlienky Téz H. Bartek predstavil v 1. ročníku (s. 124 – 126). Šimončič nechápe, prečo Mihál pokladá Novomeského slovo *vartáši* za deformáciu spisovnej normy, a pýta sa, akým „nedeformovaným“ synonymom by ho nahradil, či *strážcovia* alebo *strážnici* (s. 135). Upozorňuje pritom, že pri podobných zásahoch nastávajú neželateľné zmeny, intonačné, eufonické, sémantické a pod., predstavujúce neželateľné zasahovanie do básnikových intencií.

Konfrontácii názorov jazykovedcov a literátov na jazyk literárnych diel v polovici 30. rokov minulého storočia sa H. Bartek venuje v článku *Slovenčina a kongres spisovateľov* (1935/1936, s. 262 – 269). Bartek sa však viac zamerával na kritiku referátu Milana Pišúta *Slovenčina ako umelecký prostriedok výrazový* než na problematiku jazyka slovenských spisovateľov. Kriticky sa vyjadroval najmä k tomu, že Pišút vo svojom referáte bez vnútorných vzťahov spájal sociologické aspekty s literárnymi a jazykovými faktami, a to „vždy pod zorným uhlom umele utvorených fikcií o jazykovej, literárnej a kultúrnej jednote československej“ (s. 263), a že nehovoril o internom vývine slovenčiny vrátane hodnotenia jazykovej estetiky. Spolu s Danielom Okálím odsúdil Pišútovo „sociologické stanovisko“, čiže chápanie jazyka zahrnujúce sociologický aspekt: „Jazyk v najširšom slova smysle je systém znakov, ktorého úlohou je v prvom rade tvoriť a udržiavať spoločnosť“ (s. 263). K tomu možno poznamenať, že už zakladateľ lingvistického štrukturalizmu F. de Saussure upozorňoval na spoločenský charakter jazyka, o PLK ani nehovoriac. Pišút teda neabsolutizuje chápanie jazyka ako systému znakov, ale poukazuje aj na jeho väzby so spoločnosťou, aj keď o tom, či prvoradou úlohou jazyka je tvoriť a udržiavať spoločnosť, resp. čo je hlavnou úlohou jazyka, možno diskutovať. H. Bartek však kritizuje vnášanie sociológie do lingvistiky a o Pišútovi hovorí, že „sa ešte nenaučil rozoznávať hranice medzi jednotlivými vedami“ (s. 264). Podobne sa Bartek kriticky vyjadruje k Pišútovmu názoru, že „krásy jazyka nie sú dané apriori“ a že „jazyk bez tvorčích osobností zmeravie“ (s. 264). H. Bartek najskôr (celkom správne) argumentuje tým, že vývin jazyka a jeho obohacovanie nezávisí len od umelých zásahov spisovateľov, ale aj od celého jazykového spoločen-

stva, ktoré daný jazyk používa, o čom podľa neho svedčí aj stredná slovenčina, ktorej bohatstvo v synonymii a frazeológii nevytvorili spisovatelia, ale našli ho v ľudovej reči (s. 265). Na to však nadväzuje jeho odmietavý postoj k Pišútovmu výroku, že krásy jazyka nie sú dané a priori. Bartek prízvukuje, že „v dobe štúrovskej stredná slovenčina mala isté apriorné krásy jazykové, ktoré ju predurčovali stať sa spisovnou rečou slovenskou. Sami štúrovci veľmi zdôrazňovali ľubozvučnosť strednej slovenčiny“ (s. 265). Tento romantický náhľad na „ľubozvučnosť“ jedných jazykov a „neľubozvučnosť“ iných rozvádza H. Bartek ďalej takto: „Veď na svete sú rozličné jazyky, niektoré bohaté, iné chudobné a primitívne, na príklad všeobecne sa uznáva, že taliančina je ľubozvučná, a preto príhodnejšia pre spev ako nemčina alebo francúzština, prípadne čeština“ (s. 265). V súvislosti s týmito Bartekovými náhľadmi netreba zdôrazňovať, že jazykoveda nemala a nemá objektívne nástroje na „meranie“ „jazykovej ľubozvučnosti“ a že nad pokusmi označovať jedny jazyky za pekné, ľubozvučné a iné za nepekné, neľubozvučné, resp. bohaté a chudobné, dokonalé a primitívne sa vznáša dym z komínov koncentračných táborov.

Bartek podotýka, že na kongrese spisovateľov sa k otázke vzťahu básnického jazyka a spisovnej normy vyjadril aj literárny vedec, historik a básnik Andrej Kostolný v tom zmysle, že „básnický jazyk sa nesmie báť žiadnej deformácie spisovnej normy“ (s. 265). Podľa Barteka formulácia tejto tézy nie je najlepšia, lebo by sa mohla vykladať aj tak, že básnik si môže robiť s jazykom, čo sa mu zachce, a okrem toho ani štrukturalistický termín deformácia nie je podľa neho práve najšťastnejší, keďže „deformáciu pokladáme za narušenie krásneho“ (s. 268). Preto radšej odporúča hovoriť o pretváraní (transformácii) spisovnej normy. Ako redaktor Slovenskej reči v diskusií poznamenal, že v SR sa začali zaoberať problémami básnickej reči najmä preto, aby sa literárna kritika neobmedzovala na posudzovanie obsahu básní, ale aby vo zvýšenej miere dbala o „rečovú estetiku“.

Aj keď sa v SR venovala pozornosť jazyku diel súdobých spisovateľov, sporadicky sa vyskytli aj príspevky vracajúce sa k tvorbe starších autorov. Jedným z nich bola aj rozsiahlejšia stať poľského slavistu a slovakistu Władysława Bobeka (1902 – 1942) *Rusizmy Vajanského* (1934/1935, s. 225 – 249) nadväzujúca na Czamblovu štúdiu z roku 1887 o Vajanského prílišnom preberaní rusizmov do svojich literárnych diel.

K menej početným príspevkom zacieleným na rozbor umeleckých postupov v korelácii s jazykovými prostriedkami literárnych diel patrí aj štúdia Bela Letza *Personifikácia v Urbanovom románe Živý bič* (1935/1936, s. 141 – 150). Letz nachádza v románe Míla Urbana veľa dokladov na oživovanie abstrákt a vecí prostredníctvom slovíes aj epitet so zhodným a nezhdným prívlastkom. B. Letz uzatvára svoju štúdiu konštatovaním, že personifikácia mala v texte románu *Živý bič* významnú a „pestrú funkciu“ (s. 149) a v kontexte hodnotného jazyka tohto románu prispela k jeho prenikavému úspechu.

Jazyk krásnej literatúry celého medzivojnového obdobia hlbšie a podrobnejšie zhodnotil v kontexte posudzovania stavu spisovnej slovenčiny v 30. rokoch 20. storočia H. Bartek v článku *Budúcnosť slovenčiny* (1935/1936, s. 185 – 194). Pri celkovom posudzovaní situácie spisovnej slovenčiny hovorí o dvoch prúdoch: prvý nedbá o zachovávanie spisovnej normy a druhý na nej húževnato lipne, preto je neraz konzervatívny pri posudzovaní jazykových novostí. K tomu poznamenáva, že tieto dva rozličné postoje k spisovnej slovenčine nesúvisia ani s odlišnými ideologickými zásadami, ani s rozdielnymi politickými mocenskými prúdmi, ale jednoducho závisia od vzdelanosti a kultivovanosti jednotlivcov. Pri hodnotení jazyka poézie alebo „básnickej reči“ H. Bartek znova pripomína, že jeho zdrojom je bohatá slovná zásoba ľudovej reči a nárečovej synonymiky, množstvo výrazových prostriedkov na vyjadrenie „aj najjemnejších citových odtienkov“ a „prirodzená ľubozvučnosť slovenčiny“ (s. 187). Vďaka týmto vlastnostiam vrátane „ľahkej rečovej tvorivosti nášho jazyka“ podľa Barteka „po slovensky ľahko možno tlmočiť i osobitné básnické štýly iných jazykov“ (s. 187).

Menej spokojný bol Bartek s jazykom vtedajšej slovenskej prózy, v ktorej prevládali dedinské a malomestské motívy a naopak chýbali intelektuálne ladené diela či diela s filozofickou koncepciou, próza *l'art pour l'art* a podobné moderné prozaické smery a stylistické postupy, obohacujúce jazyk o nové pojmy a výrazy, ktoré nemali v ľudovej reči oporu, preto museli vznikáť z tvorivej predstavivosti spisovateľov. Tento stav sa podľa Barteka nepriaznivo prejavuje aj pri prekladaní vrcholných diel európskej moderny, keď aj dobrý prekladateľ má ťažkosti vyjadriť to, čo je obsiahnuté v texte originálu. A práve v kvalitných prekladoch vidí Bartek riešenie. Podľa neho slovenská prekladová tvorba by mala prinášať nielen nové námety, ale aj nové výrazové prostriedky, ktoré nám doteraz chýbajú. Bartek od dobrých prekladateľov ako tvorcov „nových jazykových hodnôt“ očakával, že prelomia dovtedajší štýl vyjadrovania, pre ktorý je v stavbe slovenskej vety príznačná deskriptívna forma „rečového a umeleckého realizmu“ (s. 189), jej jednoduché členenie, rozdrobenosť na krátke, málo rozvité vetné úseky, čo bráni jej vyššiemu štýlovému rozpätiu, ku ktorému sa podľa Barteka dopracovala poľská, ruská a čiastočne aj česká vetná skladba.

Akoby protiváhou tohto Bartekovho pesimizmu o jazyku vtedajšej prózy je veľmi pozitívna recenzia Stanislava Mečiara zbierky noviel Dobroslava Chrobáka *Kamarát Jašek* (1937) (Mečiar 1935/1936, s. 212 – 216). Tento známy literárny vedec a kritik oceňuje najmä variabilitu jazykových prostriedkov vo vzťahu k téme a sujetu jednotlivých noviel. Poukazuje pritom na Chrobákovu majstrovstvo porušovať základný tok rozprávania pomocou digresíí, striedaním priamej a nepriamej reči, do ktorej autor zakomponúva aj vnútorný monológ. Recenzent takto vidí v Chrobákoví vyšší vzor využívania jazyka na umelecké zámery.

W. Bobek publikuje štúdiu *Rusizmy, polonizmy a juhoslavizmy v literárnom jazyku slovenskom* (1937/1938, s. 11 – 18), ktorou tematicky nadväzuje na stať o rusizmoch vo Vajanského diele (porov. vyššie). W. Bobek na základe vyexcerpovanej lexiky z diel slovenských spisovateľov konca 18. a 40 rokov 20. storočia dospieva k záverom o lexikálnych vplyvoch viacerých slovanských jazykov na „literárnu slovenčinu“ (s. 11). Okrem češtiny na jazyk slovenských literárnych diel podľa neho najviac vplývala „literárna ruština“, ktorú niektorí slovenskí spisovatelia uvádzali do slovenčiny plánovite a systematicky, oveľa menej do slovenských literárnych textov prenikali polonizmy a srbochorvátizmy.

Belo Letz v štúdiu *Deminutíva v poézii Janka Kráľa* (1936/1937, s. 273 – 279) na pozadí vplyvu ľudovej piesne na poéziu Štúrovej školy zisťuje, že deminutíva sa v tvorbe Janka Kráľa vyskytuje najmä v tých básňach, ktoré sú zrastené s ľudovým prostredím (balady *Zakliata panna vo Váhu*, *Bezbožné dievky*, *Povešť*, *Skamenelý*, *Zverbovaný* a niektoré ďalšie).

S veľkou odozvou sa aj v jazykovedných kruhoch stretol román Zuzky Zgurišky *Bičianka z Doliny*, v ktorom autorka istými umeleckými a psychologickými postupmi využila myjavský dialekt. Reaguje naň Michal Gálik recenziou *Dialekt Zuzky Zgurišky* (1937/1938, s. 108 – 114), v ktorej poukazuje na – podľa neho – nedôslednosti pri reprodukcii kopaničiarskej reči. Autor si však neuvedomuje, že literárne dielo nie je dialektologická práca, ale umelecký výtvor, ktorého cieľom nie je presne reprodukovať jazyk zobrazovaného prostredia, ale prostredníctvom jazyka/nárečia vytvoriť, či dotvoriť jeho kolorit.

V rokoch 1939 – 1942 sa v SR neobjavujú žiadne príspevky o jazyku krásnej literatúry. Výnimkou je niekoľko kritických recenzií prekladov beletrie do slovenčiny (L. M. Jánsky a Z. Jesenská).

V 11. ročníku po dlhšom čase registrujeme ďalší významnejší príspevok z oblasti básnického štýlu. Jozef Sliačan v štúdiu *Intonácia veršová, jej hlavné typy a funkcia* (1943/1944, s. 79 – 91) skúma štylistickú a kompozičnú funkciu intonácie vo výstavbe verša, strofy a celej básne, poukazujúc na dynamické, rytmické a zvukové faktory, ktoré ju determinujú. Jazyku a štýlu poézie sa J. Sliačan venuje aj v článku *Zo štylistiky Beniakovkej básnickej reči* (1943/1944, s. 183 – 188, 210 – 216).

Pri príležitosti 100. výročia zavedenia strednej slovenčiny za spisovný jazyk a 60. výročia smrti básnika Sama Chalupku publikoval v 11. ročníku zaujímavý článok R. Brtňan *Samo Chalupka a dnešný spisovný jazyk* (1943/1944, s. 97 – 106), v ktorom tento známy slovenský literárny historik a kritik prostredníctvom rukopisných poznámok a listov Sama Chalupku dokumentuje básnikove postoje k niektorým otázkam slovenskej morfológie, syntaxe, „kmeňoslovia“ (etymológie) a poézie vrátane niekoľkých nesúhlasných poznámok k štúrovskému pravopisu.

V tom istom ročníku Jozef Vavro v článku *Inorečové prvky v Kukučínovej tvorbe* (1943/1944, s. 204 – 210) opisuje lexiku próz Martina Kukučina, obsahujúcu bohatstvo cudzojazyčných prvkov (českých, chorvátskych, španielskych a iných), pomocou ktorých najväčší predstaviteľ slovenskej realistickej prózy zobrazoval kolorit prostredia, v ktorom žil.

3. JAZYKOVÉ ROZBORY LITERÁRNYCH DIEL (1945 – 2022)

Prehľad posledných príspevkov o jazyku slovenských literárnych diel publikovaných v SR v období 2. svetovej vojny, t. j. od r. 1939 do r. 1945, naznačuje, že predchádzajúca puristická orientácia časopisu na kritickú analýzu jazyka literárnych diel z hľadiska dodržiavania spisovnej normy sa už v tomto období opúšťa a na jej miesto nastupujú interpretačné rozbor jazyka krásnej literatúry, vychádzajúce z poznatku, že autor literárneho diela sa pri jeho tvorbe neobmedzuje na spisovný jazyk, ale pre svoje umelecké ciele čerpá z bohatstva jazyka ako mnohovýstrového a z viacerých aspektov rozlične diferencovaného útvaru. Tým viac toto konštatovanie platí pre obdobie po roku 1945.

Okrem tohto základného rozdielu príspevky o jazyku literárneho diela publikované v SR po r. 1945 sa líšia aj v ďalších aspektoch. Napríklad kým počet autorov príspevkov o jazyku literárnych diel do r. 1945 činil (podľa našich zistení) 13, po roku 1945 ich počet vzrástol na 42. Podobne stúpol aj počet autorov analyzovaných literárnych diel zo 14 do r. 1945 na okolo 50 po r. 1945. Tieto rozdiely možno, samozrejme, vysvetliť rozdielnou dĺžkou pozorovaných časových úsekov: obdobie od r. 1945 do r. 2022 je takmer šesťkrát dlhšie ako obdobie od r. 1932 do r. 1945; s tým súvisí aj vstup nových prispievateľov do SR (v prevažnej väčšine sú to jazykovedci), aj vstup nových, povojnových autorov literárnych diel.

Pokiaľ ide o konkrétne tematické zacielenie alebo ich tematické ohnisko, časť z nich sa venuje jazyku konkrétneho literárneho diela ako celku a druhá časť je zacielená na užšie vymedzenú, špecifikovanú sféru jazyka, obyčajne korešpondujúcu s výskumným zameraním autora; predmetom menšej časti príspevkov sú všeobecné alebo metodologické otázky analýzy a interpretácie jazyka literárneho textu. Dominujú príspevky analyzujúce jazyk umeleckej prózy nad príspevkami zacielenými na jazyk poézie.

Široký je aj diapazón autorov analyzovaných literárnych diel, siahajúci od Hugoína Gavloviča (Habovštiaková 1970, s. 79 – 88), cez Jura Fándlyho (Majtán 1987, s. 269 – 275; Krošláková 1990, s. 268 – 273), Jána Chalupku (Majtán 1972, s. 290 – 293), Ľudovíta Kubániho (Bartko 1983, s. 76 – 84), Pavla Országha Hviezdoslava (Marsinová 1948/1949, s. 193 – 201; Bajzíkova 1989, s. 74 – 79), Ľudmilu Podjavorinskú (Hayeková 1960, s. 344 – 352), Jána Kalinčiaka (Ivanová-Šalingová 1971, s. 160 – 168), Boženu Slančíkovú-Timravu (Horák 1950/1951, s. 239 – 244; Jóna

1951/1952, s. 129 – 138; Majtán 1971, s. 305 – 311), Jozefa Gregora Tajovského (Jóna 1975, s. 71 – 80) až po, povedzme, Ivana Habaja (Fazekašová 1983, s. 147 – 152).

3.1. JAZYK PRÓZY

Je zaujímavé, že najviac príspevkov sa venuje jazyku dvoch spisovateľov – Petrovi Jilemnickému a Martinovi Kukučínovi. Jazyk próz Petra Jilemnického (1901 – 1949) je predmetom ôsmich príspevkov, čo možno vysvetliť aj určitým ideologickým tlakom propagovať v časoch komunistického režimu (1948 – 1989) tvorbu významného predstaviteľa socialistického realizmu. Pozornosť bádateľov však mohol priťahovať aj osobitý jazyk niektorých Jilemnického próz s príznačnou výrazovou expresivitou. Podobne často sa v SR stáva témou príspevkov aj jazyk významného predstaviteľa realizmu v slovenskej literatúre Martina Kukučina (1860 – 1928), ktorému sa priamo venuje sedem príspevkov a nepriamo, čiže jazyk Kukučínových próz je významnou súčasťou ilustrovania či dokumentovania určitej témy príspevku, najmenej trikrát. Nehovoriac o tom, že jazyku a štýlu Kukučínovej tvorby bol venovaný celý 5. zväzok Jazykovedných štúdií (Ružička 1960) a ďalšie publikácie. Vysvetlenie neprestajného záujmu o jazyk tohto nášho významného realistického prozaika možno hľadať jednak v jeho majstrovskom narábaní s lexikálnymi a frazeologickými prvkami „ľudového“ jazyka, ako aj s vetou a dialógmi, a to vždy v tesnom vzťahu k zobrazovanému prostrediu, jednak v tom, že jazyk Kukučínových próz poskytuje jazykovedcom možnosť pozerat' sa na jazyk z hľadiska jeho vývinovej dynamiky.

Po prvom povojnovom článku J. Bystričana *Zdvojovanie a opakovanie výrazu u Kukučina* (1947/1948, s. 227 – 240) publikoval J. Ružička štúdiu *Plurál úcty v Kukučínovom diele* (1957, s. 86 – 102), v ktorej poukazuje na funkciu a stylistický účinok tohto tvaru (typického pre ľudovú reč) v textoch Kukučínových próz. J. Mihál v článku *Z Kukučínovho slovníka* (1960, s. 89 – 104) objasňuje nielen význam, ale aj pôvod niekoľkých slov, prirovnaní a frazeologizmov, z ktorých mnohé Kukučín uviedol do spisovného jazyka. O. Kajanová (1961, s. 97 – 109) sa zaoberá funkciou španielskych lexikálnych prvkov v Kukučínových prózach z prostredia Južnej Ameriky. G. Horák (1964, s. 74 – 78) si všíma lexikálne a gramatické archaizmy v jazyku spisovateľa, z ktorých viaceré sa prestali používať. J. Mlacek ako jeden z najčastejších prispievateľov do SR v oblasti výskumu jazyka a štýlu slovenských literárnych diel v štúdiu *Syntax prvých dedinských poviedok M. Kukučina* (1974, s. 149 – 158) potvrdzuje tézu o Kukučínovi ako „tradicionalistovi a novátorovi“, čo značí, že Kukučín v syntaxi jednak nadväzoval na štúrovskú a matičnú spisbu, jednak vo veľkej miere využíval prvky ľudovej reči. Potvrdzuje to aj článok K. Palkoviča o zvláštnej Kukučínovej konštrukcii *s'ta kde mu meškať* (1978, s. 224 – 226).

Ako sme už spomenuli, jazyku a štýlu niektorých próz Petra Jilemnického sa v SR venovala pozornosť už v 30. rokoch 20. storočia. V povojnovom období bolo o jazyku literárnych diel tohto autora publikovaných v SR celkovo osem príspevkov. Najmä z hľadiska jazykovej politiky nielen časopisu Slovenská reč, ale aj iných slovenských časopisov a vydavateľstiev hodno všimnúť si článok Š. Peciara *Ako vydávame spisy Petra Jilemnického* (1950/1951, s. 182 – 188), v ktorom autor ako zodpovedný zástupca redakcie aj ako člen redakcie pre vydávanie spisov P. Jilemnického predkladá čitateľom SR na posúdenie niekoľko zásad Textologickej komisie Literárnovedného ústavu SAV pri edíciách literárnych diel z poštúrovského obdobia.

„A. Pri vedeckom vydaní: 1. Zachováваме autorov slovník a syntax; **nepridíže sa puristických tendencií, podľa ktorých by sa mal akýmkoľvek spôsobom meniť autorov slovník alebo syntax** (zvýraznil J. V.) 2. Pravopis upravujeme podľa dnešnej normy a prípadné odchýlky originálu od dnešnej pravopisnej normy shrnieme v poznámkach v zovšeobecnených zásadách. 3. Cudzíe slová píšeme dnešným pravopisom (vyplýva to aj z druhej zásady). 4. Autorovu interpunkciu ponechávame len potiaľ, pokiaľ nie je v priamom rozpore s dnešnou interpunkciou; ináč zavádzame dnešnú interpunkciu. B. Pri čitateľskom vydaní: 1. Na čitateľské vydanie sa kladú rovnaké nároky ako na vydanie vedecké. Podkladom čitateľského vydania je vedecké vydanie, a ak ho niet, je podkladom definitívne autorovo vydanie. 2. Ani pri čitateľských vydaniach nenarúšame autorov slovník a syntax. Hláskoslovne a pravopisne prispôsobujeme pôvodný text dnešnej norme. Vplyvy ľudovej reči, cudzích jazykov a autorove zvláštnosti usilujeme sa – nakoľko je to len možné – zachovať“ (s. 182 – 183).

Hneď v nasledujúcom ročníku boli publikované dve recenzie nových vydaní dvoch kníh P. Jilemnického. Autorom recenzie o diele *Kompas v nás* bol E. Jóna (1951/1952, s. 48 – 52) a recenziu o knihe *Kronika* napísala A. Hysková (1951/1952, s. 52 – 54). V obidvoch sa osobitná pozornosť venovala porovnaniu jazyka spomenutých Jilemnického próz vydaných po roku 1945 podľa Pravidiel z r. 1950, keď vydavatelia podľa puristických zásad často nevhodne zasahovali do autorovho textu, s vydaniami próz *Kompas v nás* a *Kronika* v r. 1950 v *Spisoch Petra Jilemnického V, VI* podľa spomenutých zásad Textologickej komisie Literárnovedného ústavu SAV. Recenzenti upozorňujú najmä na prípady, keď puristické zásahy do jazyka autora menili či modifikovali význam a štýl jazykového prvku, porov. *za žiadnych okolností zmenené/opravené na čo by čo bolo; žiadna robota : ani jedna robota; na ceste cez horu : na ceste do hory* (s. 52).

Stavbe vety a štýlu Jilemnického románu *Kompas v nás* sa ešte venoval M. Darovec (1954, s. 165 – 172; 1955, s. 88 – 96). Akceleráciu ako základný kompozičný prostriedok Jilemnického románu *Pole neorané* si všíma J. Lauková (1971, s. 291 – 298). Rozbor syntaxe frazeologizmov vo vzťahu k štýlu a kompozícii románu *Kro-*

nika urobil J. Kopina (1976, s. 330 – 339). J. Findra v článku *Rozprávač, rozprávanie a štýl v románe P. Jilemnického Kronika* (1984, s. 273 – 280) vymedzuje základné výrazové tendencie, ktoré určujú štylistiku rozprávania v románe *Kronika*. O. Sabolová (1978, s. 23 – 30) sa zaoberala autorskou rečou a rečou postáv v Jilemnického poviedke *Návrat*.

Pokiaľ ide o skúmanie jazyka literárnych diel ďalších prozaikov medzivojnového a povojnového obdobia, príspevky publikované v SR po r. 1945 zahŕňali vyše 40 autorov. Najviac príspevkov bolo venovaných dielam J. C. Hronského (4), M. Urbana (3), V. Mináča (3) a R. Jašíka (3). M. Patáková sa zaoberala estetickou funkciou slovíes a ich expresivitou v románoch *Chlieb* a *Jozef Mak* (1970, s. 74 – 79), opakovaním výrazu ako jednou z podôb expresívnosti v Hronského románe *Chlieb* (1970, s. 357 – 364), kompozičnou výstavbou dialógu a jeho variabilitnosťou (1975, s. 283 – 290) a spôsobmi uvádzania vnútornej reči postáv (1979, s. 270 – 277) v Hronského prózach.

Využitie neurčitých zámen v zbierke noviel M. Urbana *Výkriky bez ozveny* sleduje J. Kopina (1975, s. 20 – 26), poukazujúc na ich funkciu vyjadrovať nedefinovateľné stavy a iracionálne sily v živote hrdinov jednotlivých noviel. Témou príspevku O. Sabolovej (1979, s. 21 – 29) sú jazykovo-kompozičné a sujetovo-kompozičné osobitosti Urbanovej novely *Za vyšším mlynom*. Vyčerpávajúcu charakteristiku jazyka a štýlu najznámejších diel M. Urbana podáva v štúdií *O diele Mila Urbana* D. M. Anoca (1979, s. 276 – 283).

Jazyk a štýl niektorých próz V. Mináča bol témou príspevkov M. Darovca (1957, s. 39 – 46), F. Kočiša (1962, s. 285 – 294) a J. Findru (1965, s. 208 – 215).

Jazykovej analýze kompozičných postupov a využívaniu jazykových prostriedkov na realizáciu ideového zámeru v niektorých prózach R. Jašíka sa venovali J. Mistrík (1964, s. 10 – 17) a J. Findra (1966, s. 284 – 292; 1972, s. 6 – 17).

Osobitosti jazyka lyrizovanej prózy M. Figuli a F. Švantnera v dvoch príspevkoch rozoberala O. Sabolová (1978, s. 146 – 151; 1980, s. 20 – 27); J. Findra konfrontuje jazyk a štýl románov L. Ondrejova *Zbojnícka mladost' a Na zemi sú tvoje hviezdy* (1987, 65 – 76). Tendencie v próze F. Kráľa si v jednom príspevku všima J. Mistrík (1971, s. 228 – 234).

Pokiaľ ide o skúmanie jazyka ďalších povojnových prozaikov, možno konštatovať, že jazykovedci promptne reagovali na každé významnejšie dielo (aj) príspevkami v SR a tak dopĺňali či kompletizovali literárnovedné hodnotenia a interpretácie literárnych diel. Z príspevkov publikovaných v SR v 50. rokoch zaznamenávame napr. kritický článok A. Prandu o jazyku Karvašových Pokolení (1954, s. 173 – 186), štúdiu R. Krajčoviča analyzujúcu umelecký štýl Jančovej *Rozprávok starej matere* (1955, s. 96 – 103) a poznámky I. Ševcechovej (= M. Hayekovej) k slovníku Lackovej románu *Z čirej lásky* (1959, s. 356 – 359). Podobne reagujú slovenskí jazykovedci aj na tvorbu niektorých prozaikov vstupujúcich do literatúry v 60. rokoch 20.

storočia. M. Darovec sa zaoberá špecifickými črtami kompozície Tatarkových *Rozhovorov bez konca* (1961, s. 280 – 290). Jazyk dievčenského románu K. Jarunkovej *Jediná*, najmä žargonizmy a slangizmy, rozoberá J. Mistrík (1964, s. 270 – 279), výrazovou pestrosťou a rozmanitosťou frazeologizmov tohto diela sa zaoberá J. Mlacek (1978, s. 216 – 224), J. Ružička (1965, s. 268 – 276) vyzdvihuje efektívnosť syntézy starších a novších kompozičných postupov v novele E. Čepčekovej *Marcela, neplač*; podobnou témou (kompozičným rozborom novely A. Bednára *Zrub z kameňa*) sa zaoberá M. Brassányiová (1965, s. 13 – 21). M. Ivanová-Šalingová (1965, s. 277 – 283) si všima špecifiká jazyka (najmä lexiky) a štýlu historickej prózy Z. Dôňčovej; G. Horák (1977, s. 327 – 336) sa venuje jazykovým osobitosťiam Šikulovho románu *Majstri*, najmä časti rozprávania, ktorú nazýva „reč o reči“.

Pozoruhodný jazyk a štýl próz Karola Horáka, príznačný pre novú prózu, našiel odozvu v príspevku V. Uhlára *Štýl Karola Horáka v novele Zánik dialektu* (1980, s. 81 – 88). Jazykovým vyjadrením času ako kompozičným činiteľom v románe Ivana Habaja *Kolonisti* sa zaoberá M. Fazekašová (1983, s. 147 – 152). E. Bajzíkovej (1986, s. 344 – 350) zaujala zvláštna kompozícia v podobe prológov k jednotlivým kapitolám knižky Ivana Hudeca *Pangharty*. Cieľom štúdie K. Buzássyovej *Jazyk v románe Alfonza Bednára Ako sme sušili bielizeň* (1988, s. 269 – 282) je poukázať na explicitne vyjadrované kritické postoje spisovateľa k jazyku. Lexike v detskej tvorbe Daniela Heviera sa v dvoch príspevkoch venovala Ľ. Valeková (1993, s. 72 – 77; 1993, s. 140 – 144). Využívanie nárečí v slovenskej literatúre bolo predmetom štúdií M. Smatanu (1988, s. 282 – 291) a D. Bačíkovej (1992, s. 284 – 289).

Osobitnú skupinu tvoria príspevky zamerané na teoreticko-metodologické otázky analýzy a interpretácie jazyka umeleckej literatúry, resp. príspevky analyzujúce určité jazykové a štylistické javy presahujúce tvorbu jedného autora. Patria k nim aj niektoré príspevky J. Vaňka (1986, s. 21 – 27; 1986, s. 162 – 168; 1995, s. 71 – 76), D. Augustinskej o opakovaní v umeleckom texte (1980, s. 278 – 288; 1981, s. 332 – 342) a príspevok M. Hlušikovej (1981, s. 270 – 279) o štylistických prostriedkoch humoru v umeleckej literatúre.

3.2. JAZYK POÉZIE

Ako sme spomenuli, väčšina príspevkov bola zameraná na analýzu jazyka a štýlu prózy. Jazyk poézie zväčša súdobých básnikov bol témou 15 príspevkov od 11 autorov.

Pri chronologickom postupe ako prvý povojnový príspevok o jazyku poézie v 14. roč. SR zaznamenávame článok M. Marsinovej *O takzvanej nesrozumiteľnosti Hviezdoslava* (1948/1949, s. 193 – 201), ktorý je svojím zámerom vysvetliť príčiny zavše problémovej recepcie Hviezdoslavovej poézie aktuálny aj dnes. Najväčší podiel na nezrozumiteľnosti Hviezdoslavovej poézie má podľa autorky básnikov slov-

ník, vychádzajúci najmä v epike z básnikovho realistického zamerania. To sa v lexike prejavuje snahou po presnom pomenovaní konkrétnych vecí, ako sú gazdovské nástroje, zariadenie domácnosti, domáce práce, pomenovania odevu, výrazy charakterizujúce život v prírode vrátane pomenovania rastlín, salašnickej terminológie a pod. Sú to napr. slová *lemeš, vodzka, tažalo, jarmo, hriadel, styk; oselník, osla; hānec, štok, širanica, dvojačky; hunka, halena, belásky; partica, libačky, podvika; kordovánky, návklady; honelník, strunga, geleta, škurát, putera, k'lag* atď.

Ďalšiu vrstvu lexiky spôsobujúcu nezrozumiteľnosť predstavujú tzv. hviezdoslavy, medzi ktoré autorka zaraďuje dialektizmy (*čankat', chōva, kiahnica, močilo, opálat', paveň, pokrpať, ridat sa, teružiť', ulicha, vycudzit', calovať* a i.), Hviezdoslavove neologizmy (*bezmocenstvo, celba, nadpanstvo, posvit, prvorodec, samomil, spon, sodievač, úbožstvo*), niektoré archaizmy (*kāra, trest', prez, bezpečit sa, pra*), ale hlavne básnikove novotvary, čiže prefixálne a sufixálne deriváty od známych kmeňových základov, napr. *pevnota, osrdnúť, zažehnatba, štvorca, otecha, traslý* a pod.

A napokon výrazným činiteľom zapríčiňujúcim nezrozumiteľnosť alebo ťažkosti s recepciou Hviezdoslavovej básne je jeho syntax, ktorá sa podriaďuje intonácii, rytmu a rýmu básne, čím sa deformuje bežný, prirodzený slovosled v rámci syntagmy či celej vety, napr. *laze na nebeskom, hviezdnej do povaly, svetlej sred čistiny, žitia môjho cez ostrvu, najďalšej hviezdny na rozhraní; blaha pučí kvet, dúha vzlietne krás; strieborné jak hrášky, cez husličiek včul' štebotavé struny; za štipku frknutých do mysle čistých zrn; nie cudzej, vlastnej vy ste každý slávy žnec* a pod.

V závere článku M. Marsinová vyzýva jazykovedcov, aby neotáľali s prípravou a vydaním Hviezdoslavovho slovníka s poznámkami o básnikovom jazyku a verši. Žiaľ, doposiaľ sa táto jej výzva nenaplnila, a tak pri vydávaní Hviezdoslavových diel si (najmä mladí) čitatelia musia vyslať s priloženými slovníkmi či vysvetľivkami osobitej Hviezdoslavovej lexiky.

Z ďalších povojnových autorov príspevkov s tematikou jazyka poézie treba spomenúť najmä J. Mlacka, ktorý sa tejto téme venoval v piatich príspevkoch. Po rozbere niektorých zaujímavých gramatických a štylistických javov Mihálikovej zbierky *Trpky* (1964, s. 79 – 85) nasledoval článok *K syntaxi v súčasnej slovenskej poézii* (1966, s. 335 – 340), v ktorom skúma hlavne rytmicko-syntaktické vlastnosti zbierok P. Bunčáka *Prostá reč*, M. Rúfusa *Až dozrieme* a M. Váľka *Nepokoj*. V príspevku *Básnická aktualizácia frazeológie* (1971, s. 235 – 241) sa venuje rozboru uplatňovania frazeologických zvrátov a ich parafráz v prvotine Jána Štrassera *Odríkanie*. Predmetom hodnotnej štúdie so širokým historickým záberom *Podoby inverzie v slovenskej poézii* (1972, s. 129 – 140) sú typy a modifikácie inverzie v doterajšom vývine slovenskej poézie, ktoré J. Mlacek sleduje na pomerne širokom materiáli (rozbor veršov básnikov: J. Kráľ, A. Sládkovič, P. O. Hviezdoslav, I. Krasko, J. Smrek, E. B. Lukáč, V. Beniak, L. Novomeský, J. Kostra, P. Horov, V. Mihálik,

M. Rúfus). Zatiaľ posledným Mlackovým príspevkom o jazyku poézie je štúdia *Jazykové aktualizovanie v službách poetiky (Nad zbierkou Jána Ondruša Ovca vo vlčej koži)* (1998, s. 257 – 272), zacielená hlavne na rozbor aktualizovania frazém a okazionálnej slovtvorby. Podobne ako v predchádzajúcich príspevkoch o jazyku poézie aj v tejto štúdii sa J. Mlacek pri rozbere básnického jazyka opiera o syntézu poznatkov literárnej vedy a jazykovedy, čím prispieva k hlbšiemu interpretačnému zvládnutiu skúmaného literárneho textu.

L. Javorská a J. Sabol v článku *O niektorých jazykovo-rytmických osobitostiach Horovovej Balady o sne* (1974, s. 261 – 267) na základe frekvenčného rozboru niektorých jazykových javov odkrývajú silné tendencie po rytmickosti v Horovovej Balade. Exaktné metódy uplatnila aj E. Nemcová pri analýze diel Ivana Krasku (1979, s. 87 – 92).

Jazyku slovenskej poézie sa po 2. svetovej vojne ešte venovali M. Hayeková (1956, s. 91 – 103), A. Habovštiak (1970, s. 169 – 174), D. Augustinská (1981, s. 332 – 341), E. Bajzíkova (1989, s. 74 – 79) a Ľ. Valeková (1993, s. 72 – 77, 140 – 144).

3.3. JAZYK LITERÁRNEHO DIELA NA ZAČIATKU 21. STOROČIA

Pred vyslovením záverov sumarizujúcich prehľad príspevkov o jazyku literárnych diel publikovaných v 90-ročnej histórii časopisu Slovenská reč sa žiada konštatovať jeden pozoruhodný poznatok. Od článku L. Bartka *O menách literárnych postáv v prózach Antona Prídavka* (2005, s. 16 – 25) nebol v nasledujúcich 16, resp. až 17 ročníkoch publikovaný žiaden príspevok s tematikou jazyka umeleckej literatúry. Alebo ináč: za posledných 22 rokov 21. storočia bol v SR o jazyku literárneho diela uverejnený iba jeden príspevok. Jednoznačné vysvetlenie príčiny/príčin tohto faktu si netrúfneme vyjadriť, preto predkladáme iba nasledujúcu domnienku. Začiatkom 21. storočia sa v slovenskej jazykovede naplno prejavili zmeny v orientácii jazykovedného výskumu od systémovolingvistického bádania k výskumu jazyka prihliadajúcemu na sociálne/sociologické, komunikačné, pragmatické, kognitívne, psychologické a iné faktory. Pri takto zacielenom výskume, opierajúcom sa o materiál zo živej, reálnej jazykovej/rečovej performancie, jazyk literárneho diela nestojí v popredí bádateľského záujmu. S tým môže korelovať aj nástup novej/mladej generácie jazykovedcov ako nositeľov tejto bádateľskej orientácie. Ďalším – a možno hlavným – dôvodom absencie článkov reflektujúcich jazyk literárnych diel je možnosť publikovať takéto príspevky v početných zborníkoch a literárnovedných periodikách tematicky zacielených na rôzne aspekty literárnych textov.

4. ZÁVER

Problematika jazyka literárneho diela sa v 90-ročnej histórii Slovenskej reči pertraktovala v korelácii so zameraním časopisu a konkrétnymi cieľmi jeho redak-

cie. V období 1932 – 1945, najmä však v rokoch vrcholiaceho puristického zamera-
nia SR (1932 – 1939) príspevky o jazyku literárnych diel slovenských spisovateľov
majú jednoznačne jazykovokritický charakter, čiže poukazuje sa v nich na jazykové
chyby, hlavne bohemizmy v analyzovanom literárnom texte, k čomu pristupuje upo-
zornenie na správnu lexému či spisovný tvar. Táto kritika sa dávala do súvislosti so
zámerom časopisu usmerňovať, regulovať vývin spisovnej reči a ustáľovať normu
spisovnej slovenčiny, ktorá bola v tom čase značne rozkolísaná. Vzorom spisovnej
slovenčiny mal byť práve jazyk krásnej literatúry. Spisovateľ bol vnímaný ako nosi-
teľ jazykovej kultúry, vyjadrovať sa k vzťahu jazyka k téme literárneho diela (pozri
Miko, 1987, s. 40 – 41), k dosahovaniu umeleckých cieľov pomocou jazykových
prostriedkov nebolo úlohou jazykovedca. Príspevkov zacielených na rozbor jazyko-
vých prostriedkov literárnych diel v korelácii s umeleckými postupmi (pozri najmä
Miko 1994) bolo málo. V povojnovom období sa predchádzajúca puristická orienta-
cia časopisu opúšťa a SR sa postupne vyprofilovala ako jazykovedný časopis pre
výskum slovenského jazyka zahŕňajúci nielen opis a výklad jeho štruktúry, ale aj/
najmä rozličné aspekty jeho reálneho fungovania v rečovej praxi, samozrejme, vrá-
tane jeho vzťahu k spoločnosti. V tejto novej spoločenskej a výskumnej klíme na
miesto kritickej analýzy jazyka literárnych diel z hľadiska spisovnosti nastupujú in-
terpretačné rozboru jazyka krásnej literatúry.

Predkladaný prehľad príspevkov o jazyku slovenských literárnych diel publi-
kovaných v SR v priebehu jej 90-ročnej existencie ani zd'aleka nevyčerpáva všetku
slovenskú jazykovednú produkciu o tejto problematike. Otázky jazyka umeleckého
textu boli predmetom viacerých vedeckých konferencií, organizovaných na celoštát-
nej platforme Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV alebo na akademickej pôde na-
šich vysokých škôl. Príspevky z týchto vedeckých podujatí boli publikované v zbor-
níkoch, z ktorých niektoré boli reflektované aj v SR (Ružička 1965, s. 298 – 301;
M. Ivanová-Šalingová 1966, s. 358 – 361; Kočiš 1970, s. 374 – 380). Okrem toho
problematiku jazyka literárneho diela vrátane jazyka konkrétnych autorov spracova-
li naši jazykovedci aj v monografiách či štúdiách publikovaných v iných časopisoch
a zborníkoch. Osobitnú – a pritom najmä z metodologického hľadiska veľmi dôleži-
tú – kapitolu o otázkach jazyka a štýlu literárneho diela predstavujú viaceré knižné
monografie F. Miku, J. Místrika, J. Findru a ďalších.

Literatúra

MIKO, F. (1987): *Analýza literárneho diela*. Bratislava: Veda.

MIKO, F. (1994): *Význam, jazyk, semióza*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre.

RUŽIČKA, J. (ed.) (1960): *Jazykovedné štúdie. 5. K jazyku a dielu Martina Kukučína*. Bratislava: Vy-
davateľstvo SAV.